

553) adlı faslı ile, «Tarihî Attilâ» faslını (s. 369 389) ayrıca zikre değer bulduğumuza itiraf edelim. Birincide atlı göçebeliliğin bütün mes'elelerini de tafsilen ele alan müellif, Hunlara karşı olan takdir hissini, ilmin ciddiliği çerçevesinde ar-

zetmektedir. (Tarihî Attila) da ise, bu Büyük Hun hayranlığı, edebiyat ustalarını bile kısıktırarak kadar güzel bir üslupta son ifadesini bulmuş ve, denebilir ki, müellif asıl gayesine burada ulaşmıştır.

İbrahim Kafesoğlu

Abdülhak Adnan-Adıvar, *Tarih boyunca ilim ve din*, Remzi Kitabevi, 2 cilt, İstanbul :944.

Tarihimizin son inkilâp safhası başlangıçlarında nafiz ve mühim bir şahsiyet olarak ismini kaydettirmiş olan Dr. Abdülhak Adnan-Adıvar'ın son zamanlarda ilim sahnesine de kudretli bir âlim sıfatıyla girdiğini görüyoruz. Kendisi esasen müsteşrik ve türkologlar tarafından tamnan bir şahıs olup 1939 da Fransa'da neşrettiği *La science chez les Turcs ottomans* adlı eseri, Fransa ve İngiltere Şarkiyat müesseseleri azasından olan müellifinin kıymeti hakkında esaslı bir fikir verebilir. Bir müddet sonra bu kitabın daha tafsilâtli bir tab'ının 1943 de İstanbul'da basıldığını gördük. Şimdi ise âlemşümül ve ansiklopedik, daha doğrusu «humaniste» diyebileceğimiz bir mevzuu bize sunmaktadır: *Tarih boyunca ilim ve din*. Müellif burada umumî bir kültür ve medeniyet tarihini kendisine mevzu' olarak alıyor. Filhakika Adıvar'ın bu eserinde Yunan ve Yunan'dan evvelki ilim âlemi ile bunların eserlerinin Avrupa'ya gidişini, Şark'ta «arap dilinde ilim» camiasının kültür tarihinde oynadığı rolü, tarih ve mevzu' sırasına, bağlandıkları şahsa ve memlekete göre, tetkik ettiğini görüyoruz. Hülâsa, müellifin vazettiği mes'ele, sadece bir ilim ve din münasebetleri araştırması değil, bir medeniyet ve tefekkür tarihi davasıdır. İşte böylece bilgilerin doğması ve gelişmesi gözümüzün önünde akmaktadır.

Nev'i ve sahasında memleketimizde yegâne olarak gördüğümüz bu eserin tetkikine girmeden evvel, müellifin vazettiği mes'eleyi görelim: Müellif mevzu'unu izah ederken «şurasını açıkça tekrar etmeliyiz ki bu eser, ilim ve felsefenin yalnız ve yalnız dinle çarpışan mes'elelerine ait tarihten ibarettir»¹. Ve «bu eserde ilimlerin tarihini yapmak kasdında olmadığımız için, asıl mevzuumuzu alâkadar eden daha ziyade bu ilimlerin felsefi fikre temas eden esaslarının inkişafından bahsedeceğiz»² diyor. Bu ilim-felsefe - din «trilogie» si kitabın başından sonuna kadar görülmekle beraber, bu üç cepheden her biri, kendi hüviyetini muhafaza etmek şartı ile, müstakil bir kıymeti de haizdir. Nitekim ikinci cilde hiç tereddütsüz ilim tarihi diyebiliriz: çünkü burada Darwin ve tekâmül nazariyesi, Comte ve Pozitivizm, modern fizikle enerjetik, elektromanyetik, izafiyet, atom, kuantum ve dalgalar fiziki v.s. gibi bahislerle karşılaşırız ki, her ne kadar bâzan bunların dinle çarpıştığını (msl. Darwinizm) ayrı bir tetkik mevzu'u olarak görülüyor ise de, hepsi başlı başına bir ilim tarihi telifine yarayacak mahiyette fasılları dolduruyor ve tabiatıyla Galilée, Laplace, Newton gibi büyük ilim dehalarına da kitap da husûsî bir yer verilmiştir. Felsefe için de aynı şeyleri söyleyebiliriz. Eserin umumî çerçevesi dahilinde felsefeden istitrat kabîlinden bahsedilmiş olmasına rağmen, bunun tuttuğu yer din ve hatta ilim kadar ehemmiyetlidir. Meselâ Descartes

¹ c. I, mukaddeme, s. XII.

² c. I.

-ve Bacon'dan itibaren yeni zaman felsefesi üzerinde, gerek ampirizm ve gerek rasyonalizm mevzu'larında dikkatle durulmuştur. Sokrat, Eflâtun ve Aristo dâhil olmak üzere, Leibniz, Spinoza, Locke, Hume ve Kant gibi büyük feylesofların şahıslarına bağlı sistem mes'eleleriyle bunlardan müstakil olarak klâsik metafizik mevzu'lar da allah, cüz'î ve küllî irade. ruh-madde münasebetleri madde, (maddiyecilik, cilt I s. 330), ruhun bakası, bilgi nazariyesi, idrakte zihnin ve tecrübenin rolü, iman-idrak münasebetleri, ilah... şeklinde görünüyor: bu, bir klâsik felsefe, yahut felsefe davalarına giriş kitabı yerini de tutabilir. Dine gelince diyebiliriz ki, buna izafe edilen rol daha ziyade menfidir. Filhakika burada itikat ve necat mevzu'u Allah telâkkisi ile karşılaşmaktayız. Bu, mücerret bir fikirdir ve bâzı tefekkür faaliyetlerini bâzı istikametlere sevk etmesi dolayısı ile kitapta yer bulmaktadır. Meselâ islâm dini, Mu'tezile'nin aklın tarafını tutması, İbnir-rüşd'ün din ile akli kaziyelerin ayrılması husûsundaki mütalaaları ve «tasavvuf cereyanının yaptığı tesir, ancak anlaşılması, akla uydurulması güç olan din naslarını serbest bir surette tefsir ve tevîl, ve aklın durduğu yerde hadse müracaat etmekten ibarettir»³. gibi düşünceler bunu uzaktan yakından bize gösteriyor. Nitekim muhtelif vesilelerle esaslı nasları ve bunların maruz kaldığını tefsir ve değişiklikler hakkında pek iyi malûmat verilen hıristiyan dini hakkında da (bk. msl. bilhassa cilt II bap XII) şu mütalaaya rast geliyoruz: «Vakıa isevîlik evvelâ insanların kalbine ve hissine hitap ediyordu, fakat beşerî hayatı bütün safhaları ile zaptetmek isteyen bir akide, bir iman akli ihmal etmesi mümkün değildi. Binaenaleyh bu

din de, o vakit insan aklının ve mantığının en büyük eseri olan yunan felsefesi ile temasa gelmeğe mecbur oluyordu ilâh.» Yahut: «Yunan dininin daima değişen esatir ile, şiir ve san'at güzelliklerini ve hattâ yeni fikirleri içine almağa husûsî kabiliyeti olan bir din olmasının, ilim ve fikir âleminde daha ziyade bir hürriyet temin ettiğini inkâr etmek kabil değildir»⁴. Umumî intiba şu oluyor: dinin galat olup olmaması bahis mevzu'u değildir, bu sadece bir vakıadır, fakat mantığın, zamanımızda müsbet ve ilmî denilen düşünce tarzının daimî ihatasına maruz kalan bir kafa ve his faaliyetidir.

Şu halde kitabın hakikî mevzu'u nedir? Bunun içinde bir ana fikir aramalı mıyız? Sadece «électique» mahiyette ve bizi bir nevi bilgiler ansiklopedisi ile karşı karşıya bırakan bir eser midir?

Bu mes'elenin düğümü bizce müellifin ilim telâkkisindedir. Kendisi kâinatta husûsî bir nizam ve kanuna inanmaktadır. Ona göre, bu nizam evvelden biliş ve görüşü temin etmektedir⁵. Üç cepheden tetkik ettiği beşerî tefekkür faaliyetleri içinde muhakkak ki kendisine en büyük rüchan hakkı verdiği ilimdir ve bir az evvel temas ettiğimiz bu evvelden biliş ve görüş mes'elesini ise klâsik istilâhlarda illiyet ve determinizm sözleri ile ifade edilir. Bütün eserin mânası, mütefekkir, feylesof veya âlimin bu davaya ne şekilde cevap verdiği tarzında görülebilir. Mücerret din ve Allah telâkkisi, mekanik veya dalga fizîği, idrak, madde-ruh köprüsü, bütün davalar bu zaviyeden tetkik edilmiş intibamı uyandırıyor. Eser bu mes'elelerle başlıyor (mukaddeme, s. VII-VIII) ve yine bunlarla bitiyor (cilt II, bap XIX ve XX). Yine bu vesile ile tesadüf ve ihtimali-

³ c. I, s. 108-9.

⁴ c. I, s. 60.

⁵ c. I, s. 9.

yet mefhumları ile karşılaşılıyor. Yani beşerî haile (eğer haille varsa) şu şekilde tefsir ediliyor: bütün tefekkür, nihayet insanın kendisinin tabiat hadiseleri karşısında bir alet olmaktan kurtulmağa gayret etmesi içindir. Lâkin bâzen bunun aksini de öğreniyor. Yani bilgi incelidikçe ve arttıkça, insan büsbütün bir tabiat hadisesi, sadece bir şey, bir «phenomenon» olduğunu kabul ediyor⁶. Lâkin meselâ cisimcik fiziğinin imkân verdiği ihtimaliyet ve gayr-ı muayyeniyet de, insan iradesinin muhtariyetine dayanan bir hürriyet telâkkisine cevaz veriyor. Hülâsa biz de âlemin içinde eriyor muyuz, yoksa üzerine yükselebiliyor muyuz? İşte Kant «anti-nomî» lerinin izafet şeklinde yazdığı bu dava, müellifimizin açıkça ne bir cihete ne de diğerine kat'î surette taraftar görümemesi, bununla beraber kâinatındaki «hususî nizam ve kanunlar» a inanmayı ve «vakıalar arasındaki zarurî nisbetleri»⁷ prensip olarak vazettiğine göre, ilmi determinizme meyketmesi şeklinde hallettiği ana fikir budur. Nitekim felsefe mes'eleleri arasında da her vesile ile illiyet prensibine temas edilmektedir.

Bu kitabın kendisini takdim etme tarzı çok mütevazıdır⁸. Müellif «iyi kompilasyonlar yapmak her halde hem yazıcı, hem okuyucu için daha faidelidir»⁹ diyor. Yani kendisi orijinallik iddiasında değildir. Bununla beraber, getirdiği en büyük yenilik, bu sahayı memleketimizde açmak istemesi şeklinde gösterilebilir. Bu itibarla, ilim felsefesini muhitimizde müstakil bir disiplin haline getirebilmeğe yarayacak bir «tecrübe» diye de anlaşılabilir. Sadece lise mezunları veya münnevverlere hitap edeceği hakkındaki mütalaa, bızce daha geniş bir

kütleye teşmil edilmeli, te'lifin ilim âlemine de girebilecek evsafı baiz olduğu kabul edilmelidir. Eser müellifinin arzusuna uygun olarak yerini yalnız bulmuş değil, hatta aşmıştır. Bu bakımdan bilhassa zamana tahammül edecek bir mahiyet gösterdiğini de kaydetmek isteriz. «Documentation» unun ciddiyeti, bu kitabı en ilmi bir hüviyete büründürmüştür. İfade tarzının iddiasızlığına rağmen, neticede mevzu'u, beşer tefekkürünün tablosu ve seyridir. Bu itibarla, selâmetle başarılması oldukça müşkül bir işin altından Adnan Bey'in büyük bir meharétle âdeta bunun için lâzım gelecek vakit, gayret ve cehdi hissettirmeksizin - kalktığını müşahede ediyoruz. Kitabı terbiyevî olduğu nisbette, kelimenin teknik mânası ile «épistémologique» tir. Bu itibarla her türlü ilim taribi kitabı ile sırf bu gaye etrafında yazılmış olmalarıyla beraber - boy ölçüşebilir. En kıymetli taraflarından birisinin de memleketimizin ilim tarihî müellifleri hakkında sıhhatli malûmat ihtiva etmesi olduğu muhakkaktır.

Eserin üslubu üzerinde durmadan geçmek mümkün değildir. Bu eserde bir ilim kitabının kuruluşu yoktur. Hâdiseler meraklı bir hikâye gibi, rahatça okunuyor. İfade tarzı seyyal, çalâk hatıta pek gençtir. Tabii ve cana yakındır. Kitabın umumî plânı ve teknik yapısı, tarihi olduğu kadar, rasyonel bir sisteme de istinat ediyor. Her asrın başındaki umumî mütalaa ve hükümler imsakî ve mütevazı olduğu gibi, aynı zamanda isabetlidir.

Sözümüzü bitirmeden evvel bir nokta üzerinde durmak isteriz. İlim cereyanlarının seyri takip ederken, adeta bir denizin yüzüne çıkan münferit adalar

⁶ Msl. «Planck'a göre, kat'î illiyet prensibini tutmak daha doğrudur» c. II.

⁷ c. I, s. 10.

⁸ «...bu eseri bir avamileştirme şeklinde vücuda getirmek istedim» mukaddeme s. XI.

⁹ c. I, mukaddeme s. XI.

gibi, yalnız bazı zirveler - şahikalar - görürüz. Bunların kökleri nerdedir? İç, gizli bir hayatları, bir isinat noktaları var mıdır? bunlar nelerdir? Böyle bir mes'ele müellifçe yok telâkki edilmiştir. Ona göre insan yalnız akli ve hissi faaliyetini itibarıyla göz önünde bulundurulmalıdır. Âdetâ asırlar mümessil şahısların etrafında toplanmış gibidir. Bunun gerisinde içtimâî hayat zaruretleri bir mes'ele olarak vazedilmiş değildir. Fert, bir mahsul değil, bir muharrik olarak görünüyor. Ayrıca şunu da ilâve edelim ki; halâ memleketimizde bir metafizik mes'ele olarak revâçta olan psikoloji cereyanları karşısında müellifin

ruhiyatı müsbet ilimler arasında esas yer sahibi olarak göstermesi ve lisaniyatı da onun yanına katması¹⁰ üzerinde itina ile durulacak noktalardır. Düşüncelerimize son verirken, *Tarih boyunca ilim ve din* müellifinin, ilim telâkkisinin de üstünde tuttuğunu zannettiğimiz şu insanîyetperver ve ahlâkî kanaatini zikretmeden geçemeyeceğiz: «Keşiften keşfe koşan ilim adamı, bütün beşeriyetin önünde yürüyen büyük bir rehber gibidir. Onun düsturu yalnız şudur: daima ileriye, daima yeni şeylere doğru. Âlimler beşeriyetin rahat nedir bilmeyen ruhu, dimağı, asıl şuuru demektir»¹¹.

Peyami Erman

Louis Bazin, *Recherches sur la titulature des Tabğaç: Türk Tarih, Arkeoloji ve Etnografya dergisi* V (1949), 234-246.

Son yıllarda gazetelerde birçok iddialı yazılar yer bulmuş, Amerika'nın Türkler tarafından keşfedildiği, Arapçanın Türkçeden çıktığı, Türkçenin Amerika dilleriyle akraba olduğu... ileri sürülmüştü. Gazetelerde bu cins yazılara bugün de tesadüf edilebilir. Fakat Türkiyat Mecmuası'nın sahifelerinde bunların adlarına bile yer verilemez; çünkü bu cins şeyler tenkide de lâyık değildir.

Bu «buluşlar» ile aynı fasileden sayabileceğimiz bu yazı, eğer bir Fransız âliminin kaleminden çıkmasaydı, burada ondan da bahse lüzum görmeyecektik. Fakat bu yazının bir Fransız âlimi tarafından yazılması, bizi bu satırları yazmağa sevk etti.

Louis Bazin gibi genç bir araştırmacının yazdığı bir yazı, bilgilerimizi yeni buluşlarla artırmıyabilir. Fakat, hiç olmazsa, çalışılan mevzua dair birtakım yeni tanımları kucaklamak, sıkı bir ilmi usule göre yazılmak ve o mevzua dair o

zamana kadar yazılmış şeyleri bilmek, bütün bu cins araştırmalar için şarttır. Bunların bilinmemesi, başkalarının buluş ve *hypothèses*lerini yeniden ileri sürmek, yani açık kapıları zorlamak gibi büyük tehlikeler doğurabilir.

To-pa unvanlarını ilk defa izah etmek iddiasında bulunan Bazin, Çin kaynaklarında tesadüf edilen Tabğaç (To-pa) unvanları hakkında şimdiye kadar yapılan bütün araştırmalardan habersiz kalmış ve bu sebeple çoktan beri bilinen birçok şeyleri derin bir memnuniyet ve iftiharla tekrar etmiştir. Meselâ Çin kaynaklarında tesadüf edilen *'k'a-b'uo-t'sen* 'portier' kelimesinin Türkçe *kapıcı* kelimesiyle alakalı olduğu eskiden beri biliniyordu. Bunun gibi, *b'ji-tek-t'sen* 'secrétaire' kelimesi de Türkçe *bitikçi* kelimesiyle birleştirilmişti. Sonra, *k'iet-miwan-t'sen* 'messenger' kelimesi de Moğolca *kelemürçi* kelimesiyle izah edilmişti. Bu eski birleştirmeleri tekrarlamakla Bazin, Japon, Macar, Alman... neşriyatı şöyle dursun, büyük Fransız âlimi Paul Pellio t'nun yazılarından bile haberdar olmadığını ispat etmiştir. Hal-

¹⁰ c. II, bap VI.

¹¹ c. I, s. 17.